

ČOVJEKOVA POTREBA ZA LJEPOTOM

Dr Đuro KOKŠA

Tema u ovakvoj formulaciji potječe od organizatora Teološko-pastoralnog tjedna, a predavaču izgleda preopća, prejednostavna i podosta nepodesna da bi mogla otkriti što sadrži ili naslutiti što se u njoj krije kao spoznaja, studij, vježba ili kao težnja, zadaća ili ostvarenje. Mi ćemo pokušati iznijeti nekoliko refleksija s različitih polazišta, a poimence pod vidom filozofske, teološke estetike, esteticizma i na koncu u okviru umjetnosti u smislu II. vatikanskog sabora.

1. Sjećamo se iz metafizike da smo učili „*transcendentalia entis*”; *verum, bonum et pulchrum*. No *pulchrum* se nije posebno obrađivalo i o njemu se nije imalo ili znalo što posebno reći. Iz radoznalosti posegli smo za temom u našim najstarijim metafizikama na hrvatskom, koje su napisala dva metropolita: sarajevski Josip Stadler i zagrebački Antun Bauer. Obje metafizike se bore s izrazom i terminologijom te odrazuju „ilirski proces” ponarodivanja filozofske terminologije, koji je nastao kojih pedeset godina nakon književnog preporoda, to jest nakon osnivanja Sveučilišta (1874). To je dobro imati na umu da bismo bili svjesni da se na hrvatskom jeziku teoretski-filozofski misli otprilike stotinu godina, jer su do tada naši ljudi svoja umovanja podešavali prema stranim jezičnim formulacijama.

Stadler svoju „Opću metafiziku” završava poglavljem o redu i ljepoti, koje uvodi ovako: „Protumačivši što je savršenost uopće, i što je biće po savršenosti same stvarnosti i po načinu kako opstoji i kako traje, sad nam je još razložiti, kako je biće po odnosima na kojima se savršenosti osnivaju... Drugim riječima valja još protumačiti, što je red, što li ljepota” (o. c. 203). Posebno o ljepoti ovačako raspravlja: „Ljepota je jako srodna s dobrotom; jer ono što je dobro, ako je savršeno, uvijek je i lijepo... To se pako ne zbiva s onim što je istinito; jer može nešto biti posve istinito..., pa se ipak ne može nazvati lijepo. Što je istinitije od principa: Ništa ne može ujedno biti i ne biti? pa neće ipak nitko poviknuti: Gle, kako je to lijepo!” (ib. 207). „Ne može se ipak kazati, da je pojam onoga što je lijepo i onoga što je dobro, jedan isti; jer se stvar zove dobra, u koliko se odnosi na volju, a zove se lijepa, u koliko se odnosi na um...” (ib.) A u poblizem odre-

divanju pojma ljepote, navevši Platonovu formulu da je ljepota *sjaj istine* (*splendor veri*) i Augustinovu da je ljepota *sjaj reda* (*splendor ordinis*), Stadler Platonovu formulu smatra odviše općenitom te kaže: „prvo jest, da ono ne može biti lijepo, što se ne osniva na istini; a drugo jest, da sama istinitost stvari ne sačinjava njezine ljepote, nego da se povrh toga još nešto drugo za ljepotu iziskuje” (1. c. 208). To „još nešto drugo” ostaje kod Stadlera neprotumačeno.

Bauer se u svojoj „Metafizici” u tumačenju ljepote oslanja na Tominu formulu: Pulchrum autem respicit vim cognoscitivam: pulchra enim dicuntur quae visa placent: unde pulchrum in debita proportione consistit (o. c. 195, n. 1). Ad pulchritudinem tria requiruntur. Primo quidem integritas sive perfectio; quae enim diminuta sunt, hoc ipso turpia sunt: et debita proportio sive consonantia: et iterum claritas; unde quae habent colorem nitidum, pulchra esse dicuntur. Bauer razlikuje naravnu i umjetnu ljepotu: „Ljepota umjetna pripada tvorevinama čovječje umjetnosti. Ova ljepota nije stvarno različita od naravne ljepote, već se razlikuje samo po tvornom uzorku... Umjetna je ljepota dapače samo nasljedovanje ili oponašanje naravne ljepote očutnim sredstvima” (o. c. 196–197). Ni Stadler ni Bauer ne udaljuju se od uobičajene skolastičke i neoskolastičke formule, gdje je više nego očito da emociji ili osjećaju nije dano pravo mjesto ili tumačenje, a dakako da i fenomen umjetnosti ostaje tuđ.

2. *Teološka estetika – iskustvo ljepote – trag transcendencije.* U svom djelu „*Herrlichkeit*” (divota, krasota), Hans Urs von Balthasar izlaže mišljenje da je iskustvo ljepote jedno od *privilegiranih* ljudskih iskustava pomoću kojeg čovjek lakše otkriva kršćansku poruku. Postoji duga literarna „tradicija” koja govori o tom iskustvu.

Ljepota je fenomen koji upućuje na bezgraničnu ljudsku stvarnost koja nije oblikovana tehničkim i znanstvenim sposobnostima. Ljepota se na dnu svega predstavlja kao „dar” koji čovjek spoznaje i prihvaća. Tko god posjeduje autentično iskustvo ljepote, svjestan je da to nije nešto što mu se duguje nego mu dolazi kao poklonjen dar. Osoba koja proživljava ljepotu svjesna je da je više svjedok ljepote nego njezin tvorac. Na području iskustva ljepote ne može se nešto dokazati, nego se ona može vjerovati: za ljepotu je potreban čin vjere i povjerenja kojim se ona prihvaća.

Iskustvo ljepote ima u sebi snagu koja je kadra otvoriti čovjeka prema transcendentalnom. Doživljavati ljepotu znači biti u kontaktu s onim što je radikalno različito od povijesne kulture koju je stvorio čovjek. Čovjek uranja u drugi misterij koji ga potiče na razmišljanje o apsolutnoj ljepoti. Ljepota u ljudskom svijetu slika je samo apsolutne ljepote. Iskustvo ljepote snažno potiče na razmišljanje o čovjeku ostvarenom i savršenom preko neograničenih darova koji se nalaze na početku egzistencije i usmjeruju i određuju je u perspektivi konačnoga.

Ne radi se, dakle, toliko o intelektualnom razmišljanju i promatranju nego o proživljenom iskustvu, i tu se nalazi i snaga i slabost iskustva ljepote. Tako npr. za onoga tko nema iskustva autentične ljubavi, tko nema snažnog povjerenja u život i ne osjeća da je kao osoba prihvaćen od drugih osoba, postojanje Boga i religiozno značenje života često su problematični i vrlo teški.

„Ljepota u koju se mi ne usuđujemo vjerovati više, iz koje smo mi učinili neki privid da se je možemo lakše osloboditi, ljepota, koja... barem toliko hrabrosti i odlučnosti zahtijeva kao i istina i dobrota, i koja se od dviju sestara ne daje odijeliti i otjerati a da u tajanstvenoj osveti i njih dalje ne odvuče. Tko kod njena imena steže usta, kao da je ona komad ukrasa jedne građanske prošlosti, o njemu se može biti siguran da on – potajno ili javno priznato – više ne može moliti i doskora više neće moći ljubiti” (Herrlichkeit; Band 1, Schau der Gestalt, 16).

3. *Esteticizam. John Ruskin (1819–1900)*, engleski estetičar, slikar, kritičar i sociolog, borio se protiv utilitarizma ekonomista i zala industrijske civilizacije, a za povratak na rad obasjan religioznim ciljevima i stvaralačkom radošću kojom su radili srednjovjekovni majstori. Osnovna crta njegovih estetskih spisa jest etička sadržina, inzistiranje na istini, na čistoći, na ozbiljnosti i iskrenosti kao temeljima svakog umjetničkog stvaranja. Po Ruskinu su lijepo, istinito i dobro u biti istoznačni pojmovi; ideja ljepote ovisi o etosu, i stoga „plemenita umjetnost proizlazi samo iz plemenita čovjeka”; umjetnost pojedinog naroda suma je njegove društvene i političke vještine. Velika je umjetnost koja predstavlja otpor protiv imitacije i koja istodobno izražava opće najviše ideje.

Još dalji oblik esteticizma od Ruskina zastupali su tzv. engleski i francuski „dekadentisti” na koncu i prijelomu stoljeća. *Oscar Wilde (1856–1900)* gleda i u Kristu samo umjetnika. „Dok me je metafizika jedva zanimala, a moral baš ništa, opazio sam da nema ničega što su rekli Platon ili Krist a da se to ne bi moglo ravno prenijeti u sferu umjetnosti i u njoj naći svoje potpuno ostvarenje. U osnovi Kristova je narav bila slična naravi bilo kojeg umjetnika: intenzivna mašta slična plamenu; Kristovo je mjesto zacijelo među pjesnicima...” Patnja i žalost bili su sredstvo pomoću kojih je mogao ostvariti svoj pojam ljepote. On je sama sebe izjednačio sa slikom „čovjeka boli” i kao takav uspio je opčarati i zavladatai umjetnosti više nego ma koji grčki bog” (Isp. *De profundis* i W. Gaunt, *Aesthetic Adventure*, 59). *Andre Gide (1869–1951)* također je bliz Wildeovim pogledima. Tragični Španjolac *Miguel de Unamuno (1864–1936)* htio je preko poezije doći do iskustva o Bogu.

U ovom kontekstu treba citirati i mišljenje jednog od otaca moderne poezije *Charlesa Baudelairea (1821–1867)*: „Mogli biste živjeti tri dana bez kruha, bez poezije ni trenutka. Oni među vama koji tvrde protivno varaju se: ne poznaju sebe”.

U hrvatskoj književnosti zastupnik esteticizma ali ne krajnjeg u svakom smislu, bio je *A. G. Matoš*. Protivnik naprednjaka i njihovih socijalno-ekonomskih teza i perspektiva, bio je poklonik i vjernik samo ljepote kao jedine ljudske vrijednosti, koja ostaje kroz povijest i daje smisao i zadovoljenje životu. Tako npr. kaže u polemici sa Skerlićem: „Ali dok se Skerlić tješi pozitivnom vjerom u napredak i u čovjeka, ja sam uvjeren o vječnosti ljudske gluposti,... ne vjerujem u ljudsku jednakost i pravdu, misleći da je najljepši cilj čovjeka poljepšavati taj život i služiti ljepoti” (Naši ljudi i krajevi, 172). Jake sklonosti prema esteticizmu imali su i *Tin Ujević* i *Ljubo Wiesner*.

4. *Pristup i vrednovanje umjetnosti u smislu II. vatikanskog sabora.* Od druge polovice prošlog stoljeća paralelno se uz pojam *dobrote* postavlja, provlači se i afirmira pojam *vrijednosti*, a u novije doba paralelno uz riječ *dužnost* (Pflicht, devoir, duty, dovere) uvodi se i udomačuje riječ *odgovornost* (Verantwortung, responsabilité, responsibility, responsabilità). Nekako slično bismo paralelno uz pojam i potrebu *ljepote* mogli uvesti pojam i potrebu *umjetnosti*, pa o njemu razmišljati i raspravljati: o umjetnosti u aktivnom i pasivnom smislu (stvaralačkom ili receptivnom) u svim granama: književnosti (poezija, drama), plastičnim umjetnostima, muzici. Potrebu umjetnosti moramo uzeti kao zahtjev osobne razvitosti i zrelosti, kao pastoralnu zadaću djelotvornosti i učinkovitosti našega stava i naših propovijedi da bismo mogli govoriti ljudima našeg vremena rječnikom koji razumiju i osjećaju. Isus je prihvatio povijest i svoje vrijeme, pa je i propovijedao pojmovima i slikama tog vremena. Sveti Pavao se hvalio svojom spremnošću da svima bude sve. I stoga i danas naša dužnost, kao preduvjet svega što radimo ili namjeravamo raditi, jest otvorenost prema vremenu i prilikama u kojima živimo. To znači da u pozitivnom smislu trebamo biti ljudi našega vremena, to jest u najširem smislu: dionici suvremene kulture. Nekad se kultura smatrala istovjetnom s naobrazbom. Kulturan je čovjek bio onaj koji je bio učen i obaviješten. Danas se možda kultura shvaća više kao stil, sistem života koji uključuje mentalitet, navike, rječnik, društvene stavove. Kultura je klima u određenom smislu. Netko reče da je poznavao svećenike široke kulture u jučerašnjem smislu koji žive izvan vremena i služe se jezikom apsolutno dalekim od današnje stvarnosti. Koncil je prihvatio suvremeni svijet i kulturu. Moramo biti svjesni da nećemo uspjeti provesti i nametnuti kulturne manifestacije, oblike i sadržaje koji se protive suvremenoj kulturi, a na to moramo paziti i u našem pastoralnom govoru i stavu. Možda bismo mogli reći da je prosječna estetsko-kulturna sprema nas svećenika ispod prosječne razine naših suvremenika. Zašto je to tako? Koliko nam to eventualno može smetati u našem radu: u katehazi mladih, u propovijedanju, u kontaktu, odnosno kontaktiranju s ljudima?

U konstituciji „Crkva u suvremenom svijetu” govori se o kulturi, književnosti i umjetnosti. Ni čitav odsjek o kulturi, ni tekst o umjetnosti ne proučavaju se mnogo u pokoncilsko doba. I čudno je da umjetnost, koja je u novije doba bila tako sporna i gdje je Crkva pod određenim vidovima bila dosta tuđa i daleka mnogim modernim strujanjima u umjetnosti i imala sukoba i skandala, da je u pokoncilsko doba uglavnom to polje mirno, dok su stanovita teološka pitanja iz sredine – gdje je tako dugo vladalo zatišje – postala bučna.

Koncilski tekst glasi: „Na ovaj način su također književnost i umjetnost od velike važnosti za život Crkve. One nastoje razumjeti narav vlastitu čovjeku, njegove probleme i njegovo iskustvo u pokušaju da upozna i usavrši samoga sebe i svijet. Trude se također da otkriju njegov položaj u povijesti i svemiru, da osvijetle ljudske bijede i radosti, potrebe i moći i da naslute bolju sudbinu čovjeka. Tako one mogu pridići čovječiji život koji, već prema vremenu i kraju, izražavaju u mnogobraznim oblicima.

Treba stoga poraditi da umjetnici osjete da ih Crkva priznaje u njihovoj djelatnosti i da uživajući odgovarajuću slobodu lakše uspostave odnose s kršćanskom zajednicom...

Tako se bolje očituje spoznaja Boga; evanđeosko propovijedanje postaje shvatljivije čovječjem umu, te se pojavljuje kao sraslo s ljudskim prilikama.”

Ljepota je radost zauvijek, rekao je Keats. Umjetnost, pogotovo poezija, intimno su vezane. Religija nije poezija, premda iz Biblije i Kristove osobe zrači i velika poezija. Religija daje umjetnosti dimenziju veličine, kako misli i naš Antun Barac kada veli o Nazoru: „To je ona religiozna i filozofijska crta u višem značenju riječi, bez koje uopće nema velike umjetnosti”. Književnici su upozorili u svojim djelima na neke istine objave uspješnije i uvjerljivije nego što je to teolozima pošlo za rukom. Sjetimo se samo Peguyevog opjevavanja kršćanskih vrlina: vjere i nade.

Umjetnost djeluje na čovjeka svojom konkretnošću vizije ili svojim govorom: riječju, linijom, zvukom. Umjetnost u aktivnom smislu jest stvaralački duhovni proces i prema tome čini čovjeka sličnim Bogu kao Stvoritelju. Umjetnost ne preobrazuje svijet da zadovolji materijalne potrebe ljudi, ali ona preudešava svijet za potrebe duše. Jean Onimus misli da bi nasuprot modernom duhu umjetnost i religija trebale biti ujedinjene. Crkve, htijući se prilagoditi pod svaku cijenu sekulariziranom ili desakraliziranom svijetu, udaljile su se od zajedničkih izvora koji nadahnjuju ljudima odjednom i pjesmu i klanjanje. „Pošavši od pjesničkog iskustva, ili od iskustva jako bliza, religija može ponovo ukorijeniti se u srcima, ne kao navika, udobnost ili struktura, nego kao potreba i radost” (J. Onimus).

BIBLIOGRAFIJA

- BADEN Hans Jürgen, *Poesie und Theologie*, Hamburg 1971.
- BALTHASAR von Urs Hans, *Herrlichkeit*, eine theologische Aesthetik, III Bände, Einsiedeln 1969.
- BALTHASAR von Urs Hans, *Verbum Caro*, Einsiedeln 1960.
- BALTHASAR von Urs Hans, *Spiritus Creator*, Einsiedeln 1967.
- BARAC Antun, *Hrvatska književna kritika*, Zagreb JAZU 1938.
- BAUER Antun, *Opća metafizika ili Ontologija*, Zagreb 1894.
- BREMOND Henri, *La poésie pure*, Paris 1926.
- BREMOND Henri, *Prière et poésie*, Paris 1926.
- BRUYNE de Edgar, *Etudes d'Esthétique médiévale*, Bruges 1946.
- CLAUDEL Paul, *Religion et Poesie*, u *Positions et Prepositions*, t. 1.
- GAUNT William, *Aesthetic Adventure*, London 1945.
- GRENZMANN Wilhelm, *Dichtung und Glaube*, Frankfurt–Bonn 1964.
- GUISSARD Lucien, *Littérature et pensée chrétienne*, Casterman 1969.
- HENNECKE Hans, *Dichtung und Dasein*, Berlin 1950.
- KUPAREO Rajmund, *Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po sv. Tomi*, u: Zbornik u povodu 700. smrti sv. Tome Akv. (1274–1974), Zagreb 1974.
- MARITAIN Jacques, *Art et scolastique*, Paris 1935.
- MARITAIN Jacques, *L'intuition creatrice dans l'art et dans la poésie*, Paris.
- MARKOVIĆ Franjo, *Razvoj i sustav općene estetike*, Zagreb.
- MOURGUE Gérard, *Dieu dans la littérature d'aujourd'hui*, Paris 1961.
- ONIMUS Jean, *La connaissance poétique*, Paris 1966¹⁹⁶⁵.
- RAHNER Karl, *Vom Glauben inmitten der Welt*, Herder 1967.
- RENARD Jean-Claude, *Notes sur la poésie*, Paris 1970.
- STADLER Josip, *Opća metafizika ili ontologija*, Sarajevo 1907.
- WULF de Maurice, *Art et beauté*, Louvain 1943.